

General-pukovnik
NIKOLA PEJNOVIĆ

Specifičnost Titovih pogleda na ustanak

U prilazu našoj temi treba poći od, makar i nepotpune i uopštene, definicije društvenog fenomena poznatog pod pojmom ustanak. Isticanje njegovih osnovnih sadržinskih elemenata poslužiće, pri daljem razmatranju Titovog koncepta našeg ustanka, kao neka vrsta orijentira i kao prototip prema kojem će se, kao u zrcalu, lakše otkriti ono novo, originalno naše, što i čini svrhu našeg skupa. Bitne odrednice ovog pojma odavno su poznate društvenoj teoriji. Nastale su na bazi uopštavanja milenijumske prakse stalne i neprekidne čovekove težnje za proširivanjem granica slobode, ali se svaki konkretni ustanak i revolucija neizbežno razlikuje od drugih, prethodno realizovanih u bilo kojem delu sveta. Zbog toga nam istorijski metod pruža mogućnost da, na jednoj strani, ne skliznemo u pogubni dogmatizam, koji je uvek sklon petrificarnju društvene misli, a da, na drugoj strani, ne potcenimo dugotrajno istorijsko iskustvo i vlastitog i drugih naroda.

Dakle, bez pretenzija da damo celovitu i iscrpnu definiciju kategorije ustanka, ukazujemo samo na one njene neizostavne elemente i imanentne oznake bez kojih ni sam pojam nije održiv. Na opštem planu pojam ustanka sadrži tri osnovna elementa, koji predstavljaju stubove njegove pojmovne strukture.

a) Njegovu prvu odrednicu čine veličina i odlučnost ciljeva, kao karakter radikalnih društvenih promena koje se ustankom na-

javljaju i u njegovom daljem toku žele realizovati. Ukupna istorijska iskustva pokazuju da se sa ustancima, po pravilu, uvek težilo promeni društvenog sistema, nacionalnom oslobođenju i stvaranju nacionalnih država i, konačno, kroz jedinstven i istovremen proces ostvarenja obeju vrsta ciljeva. Drugim rečima, to znači da se uvek radilo o primeni i izvođenju revolucija, bilo da su one nacionalnog ili socijalnog karaktera. Razume se da to kroz dugi istorijski razvoj nije bilo pravilo za sve zemlje i društvene poretke i sve progresivne promene koje su se u različita vremena odigravale, budući da nemali broj primera pokazuje da za svaku revolucionarnu društvenu promenu nije nezaobilazan uslov organizacija i izvođenje ustanka, niti primena fizičkog nasilja. Bezuslovna je činjenica da je za sve transformacije ove vrste neophodno voditi neku od vrsta klasne ili nacionalne borbe, što ne znači da u svim slučajevima ona mora poprimiti najviši stepen i najdrastičnije oblike. To je uvek zavisilo od oštine klasnih suprotnosti, od stepena unutarnjeg društvenog trenja i od spoljnih faktora i uslova koji su vladali u širim međunarodnim relacijama.

b) Masovno učešće više društvenih klasa i slojeva u izvođenju ustanka i u podršci njegovih ciljeva čini drugi bazični elemenat njegovog sadržaja. Ustanak je, dakle, fenomen koji se ne može svesti na angažman jedne, bilo koje društvene klase ili sloja, bez obzira što uvek jedna od njih predstavlja glavnu, ili vodeću snagu, zavisno od karaktera ciljeva kojima se teži. On obavezno mora predstavljati (i tokom istorije je predstavljao) borbeni savez i društvenu koaliciju, što širih društvenih snaga i što veće mase populacije jedne zemlje. Seljačke bune kmetova, generalni štrajkovi radnika, pokreti srednjih gradskih slojeva, ukoliko se izvode nepovezano i po vremenu nesinhronizovano, sa odgovarajućim oblicima borbe drugih slojeva naroda, najčešće ne dostižu ciljeve, a u terminološkom i pojmovnom smislu ne mogu doseći sadržinu i oblik onoga što čini ustanak. Bez obzira što u kasnijoj fazi ustanka i revolucije, po pravilu, dolazi do raslojavanja i diferenciranja ovih snaga — ostaje činjenica da njihov početni nastup mora biti zajednički i označava visok stepen društvene eksplozije i širinu narodnog nezadovoljstva. Pojam masovnosti obavezno u sebi sadrži i podrazumeva i prostornu dimenziju, budući da se potrebni nivo masovnosti ne može postići na uskim geografskim lokalitetima, već obavezno obuhvata pretežan deo prostora nacionalnog ili državnog entiteta, zavisno o kojoj zemlji ili narodu se radi. Svakako da to ne znači da se ustanak odvija na čitavom prostoru istom snagom, jednovremeno i bez oscilacija i ne-

ravnomernosti, ali se tome uvek teži i u jednu celinu se povezuju sve aktivnosti, bez obzira što svuda nisu postignuti isti ritam i isti stepen efikasnosti. Zbog toga se u pojmovnom označavanju upotreba termina ustanak — ustanci pojavljuje i u jedini i u množini, budući da se veći broj regionalnih ustaničkih talasa u širem sliva u jedinstven društveni poduhvat.

c) Obavezno prisustvo oružane borbe i fizičkog nasilja, kao neizbežnog faktora društvenih razračuna, čini treći sastavni deo svakog ustanka na svim stepenima istorijskog razvoja. Uostalom, sasvim je u skladu sa navedenim atributima ustanka — radikalnost ciljeva i masovno pokretanje naroda u uslovima velikih društvenih tenzija, kada se fizičko nasilje mora podrazumevati. Veličina ovog faktora i način njegove primene zavisi od mnogostrukih uslova svake konkretne situacije, ali je za sve zajedničko to da se drugi oblici i načini borbe nikada ne smeju zapostaviti, a da se oružanim odredima mora dejstvovati krajnje ofanzivno i svakodnevno postizati makar i najmanje uspehe, bez pomisli da se prihvati defanziva, ili pretežno odbrambena dejstva. Ostalo je da važi za sva vremena da je odbrana i neodlučnost smrt svakog oružanog ustanka.

Bez bilo koje od navedenih odrednica postaje neodrživa pojmova struktura fenomena ustanka. Vremenska dimenzija, kojom se iskazuje dužina trajanja ustaničkog talasa, nije određujuća veličina u mnoštvu faktora, jer ona može biti i kraća i duža, zavisno od različitih uslova, ali se time ne determiniše niti uslovljava pojam ustanka kao istorijsko-društvenog čina i procesa. U završnom delu ovog opšteg razmatranja još bi bilo značajno, u opredeljujućem smislu, navesti da nije prihvatljivo, ni praktično ni teorijski, naličje istorijskih procesa (o kojima je bilo reči) nazivati ustankom, odnosno da sve kontrarevolucionarne poduhvate retrogradnih društvenih snaga ne treba podvoditi pod pojam ustanka, već taj pojam isključivo vezivati za pozitivni predznak društvenih procesa. Dakle, ustanak je, i po kvailtetu i po kvantitetu, takva društvena kategorija kojoj pripadaju primarno i počasno mesto u analima istorijskih progresivnih kretanja. Svi drugi fenomeni, poznati pod različitim pojmovima, ili su sastavni deo ustanka, ili su kategorije nižeg reda. Pri tome mislimo na pojmove kao što su: generalni štrajk, pokret otpora, bune i prevrati, terorizam, diverzije i sabotaze, a i najrazličitiji modaliteti njihovih međusobnih kombinacija. Nije nam cilj da te veličine bliže određujemo, već samo naznakom drugih što reljefnije odredimo sadržinu i suštinu pojma ustanka.

Originalnost Titovog koncepta naših narodnih ustanaka

1. Titov koncept naših narodnih ustanaka se oslanjao velikim delom na ova temeljna principijelna saznanja, ali ih je svojim do-
metima u mnogo čemu i obogatio novim spoznajama i praktičnim
ostvarenjima. Politička i vojna platforma ustanka, njegova širina
i način organizovanja i vođenja proizišli su iz krajnje radikalnih,
čak bi se moglo reći i dramatično radikalnih, ciljeva naše oslobodi-
lačke i revolucionarne borbe. Navedeni ciljevi su, kako je poznato,
obuhvatali isterivanje i uništenje okupatora i kvislinga vlastitim
snagama, izvojevanje nacionalne ravnopravnosti i među svim naro-
dima unutar Jugoslavije, pripajanje matici zemlji ranije otrgnutih
delova i, konačno, likvidaciju polukolonijalnog statusa Jugoslavije
u odnosu na velike kolonijalne sile i svetske imperije. U organ-
skom jedinstvu sa ovim ciljevima nalazio se i program socijalnog
oslobođenja, odnosno program socijalističke revolucije ili razbijanje
starog društvenog poretka, bez kojeg se ni prvo nije moglo postići,
a što isto važi i u obrnutom smislu. U našem slučaju, a to izgleda
da je zakonitost naše epohe, nacionalnog oslobođenja nije moglo biti
bez socijalističke revolucije, niti socijalizma bez nacionalne slobode.
Veličinu i težinu tako postavljenih ciljeva nije činio samo njihov
dvojni karakter, već, iznad svega, uslovi u kojima ih je trebalo
realizovati. Ciljevi su, na svoj način, značili negiranje stare Jugo-
slavije putem revolucionarnog razbijanja njenog starog poretka, ali
istovremeno i nastavljjanje njenog legitimiteta kao države i dru-
štvene zajednice njenih naroda. Protiv tako formulisanih ciljeva ni-
su bili samo okupatori i kvislinzi već, istovremeno, i saveznici na-
ročito u prvoj etapi ustanka, zajedno sa izbegličkom jugosloven-
skom vladom. Takvi ciljevi su, u punom smislu reći, značili ono što
je i Tito naglašavao kao »juriš na nebo«. Time su i tada udareni
najdublji temelji naše nezavisne spoljne politike a i bačeno seme
našeg samoupravnog društvenog bića. Sa malim hiperbolisanjem se
može reći da je već u to doba počeo otpor protiv Kominforma i pro-
tiv dogmatskog i hegemonističkog koncepta u odnosima među soci-
jalističkim zemljama i unutar međunarodnog radničkog pokreta.

Prema tome, kada se suština rezimira, specifičnost našeg kon-
cepta ustanka i veličina Titovog doprinosa u odnosu na ovako po-
stavljene ciljeve sastoji se u sledećem:

a) povezivanje u organsku celinu, u jedinstvene procese borbe
sinhronizovane po vremenu, sadržini i ciljevima nacionalnog oslobo-
đenja svih naših naroda i socijalističke revolucije na našem tlu, što

je do tada predstavljalo jedinstven primer u revolucionarnoj praksi;

b) projekat da se narodnim ustancima vlastitim snagama, u najtešnjoj saradnji sa saveznicima u Antihitlerovskoj koaliciji, ali i uz čuvanje vlastitog suvereniteta, svenarodnim ratom istera okupator i oslobodi zemlja, predstavlja jedinstven i do tada nepoznat primer ne samo u Evropi, već i u svetskim razmerama;

c) odbacivanje vazalskog odnosa, zasnovanog na slepoj disciplini i poslušnosti međunarodnom centru, koji se pretvorio u oruđe velike sile i njene politike, predstavlja uvod u stvaranje novih ravnopravnih odnosa među socijalističkim zemljama, a i drukčijih odnosa unutar svetskog radničkog pokreta.

2. Masovnost (ujedno i prostornost), kao odrednica u Titovom konceptu ustanka, predstavlja ne samo sredstvo i način da se dosegnu postavljeni ciljevi, već je masovni odziv naroda na ustanak uticao na formulisanje ciljeva i na dinamiku njihovog ostvarivanja. Potpunija obrada ovog kompozitnog elementa našeg koncepta ustanka zahtevala bi širi prostor i duže vreme, zbog čega ćemo se ograničiti samo na naznaku njegovih glavnih sastavnih veličina:

a) vođenje oslobodilačkog rata sopstvenim snagama, zajedno sa socijalističkom revolucijom, tražilo je pokretanje i angažovanje što šire narodne energije i svih dostupnih materijalnih i duhovnih resursa;

b) nepriznavanje okupacije i razbijanje jedinstva Jugoslavije kao države podrazumevalo je da se oružana borba i drugi oblici borbe i otpora vode na svim njenim delovima, bez obzira pod kojom se okupatorskom upravom nalazili;

c) razvijanje borbe na celoj teritoriji predstavljalo je strateški imperativ da se okupatora razvuče i prikuje na što šire prostore i da mu se, na taj način, onemogući da se, strateški prikupljen, efikasnije izrazi u vojnim operacijama za pacifikaciju teritorije, kao što je istovremeno značilo i aktiviranje svih naših naroda i narodnosti, bez čega ne bi moglo biti ni pojedinačne ni zajedničke slobode;

d) uvlačenje i pokretanje što širih masa u narodne ustanke proisteklo je, pored ostalog, i iz Titove ocene da bi gerila, diverzije i sabotaze, ukoliko bi duže potrajali, kao glavni oblik oružane borbe, mogli dovesti do izolacije Komunističke partije Jugoslavije i njenog članstva i predstaviti je kao terorističku organizaciju, koja uz to još dejstvuje po direktivi spolja;

e) koncept ravnopravnosti svih jugoslovenskih naroda unutar zajedničke države — po Titovoj viziji budućnosti — zahtevao je što masovniji zajednički doprinos svakog od njih. Isto ono što je na

velikom planu važno za Jugoslaviju, da ne čeka da dobije oslobođenje »na tanjiru«, važno je i unutar nje za sve naše narode podjednako i za svakog posebno;

f) odvojeno treba navesti da je smisao vitalne parole o bratstvu i jedinstvu, koja se nije odnosila samo na buduće uređenje nove zajednice, već je u toku rata i revolucije bila od najveće aktuelnosti zbog pograma i šovinističke mržnje, pa delom i genocida, na što su okupatori računali i na tu kartu istrajno igrali, a što se moglo prevazići samo aktivnom borbom svakog naroda protiv vlastitih kvilinga i perfidne okupatorske politike, i u stvaranju borbenog zajedništva između svih njih. Zajednički prolivena krv nikada nije prazna parola;

g) bez što šireg pokretanja masa u oružanu i drugu borbu nije se mogla postići njihova politizacija, niti ostvariti uticaj Komunističke partije Jugoslavije u pravcu oslobodilačkog i socijalističkog kursa razvoja. Revolucija predstavlja ne samo lokomotivu društvenog razvoja, već i najefikasniju školu političkog i ideološkog vaspitanja. Što se širim i neposrednijim vlastitim angažmanom lične sudbine identifikuju sa pokretom i ciljevima revolucije, time se postiže veća stabilnost i ravnomernost ustaničkih procesa.

Ostaje još da se istorijski istraži i utvrdi koliko je procena o brzom završetku rata, odnosno o očekivanoj protivofanzivi Crvene armije uticala na ciljeve i masovno organizovano i spontano pokretanje masa u oružani ustanak, naročito u istočnim delovima zemlje, što u ovom kontekstu razmatranja nije od prevashodnog interesa, mada bi kao uzročno-istorijska činjenica pomogla u širem rasvetljavanju zbivanja. Sa velikom sigurnošću se, međutim, može tvrditi da je Titov koncept više zazirao od mogućnosti izolovanja KPJ ukoliko ne bi došlo do masovnog pokretanja masa, nego od mogućnosti da dođe do splašnjavanja početnog poleta i do lokalnih i regionalnih oseka narodnih ustanaka.

3. Oružana borba, kao sastavni elemenat ustanka u Jugoslaviji, značajna je, prvenstveno, po svom obliku i načinu izvođenja, po čemu predstavlja najveće domete Titove misaone i revolucionarne praktične delatnosti. Istoriografske obrade nisu do sada uspele da do kraja jasno i potpuno rasvetle kako je došlo do ideje o obliku oružane borbe unutar koncepta oružanih ustanaka, pa nam ostaje da velikim delom zaključujemo po logici onoga što se ostvarilo. Generalno uzevši, rukovodstvu ustanka, s Titom na čelu, nudile su se tri različite teorijske mogućnosti kao modele načina vođenja oružane borbe, koje bi bile u skladu sa nameravanim i određenim ciljevima, a to su:

a) oružanu borbu težišno organizovati i voditi u gradovima i putem štrajkova, sabotaza, diverzija, rezistencije i, na kraju, putem borbi na barikadama pokušavati ovladati glavnim punktovima s ciljem zuzimanja vlasti, kao načina za daljnji razvoj revolucionarnih promena;

b) po uzoru na istorijske primere sa našeg tla, oružanu borbu primeniti na delu državne teritorije na taj način što bi se jedinice ustaničke vojske iz drugih krajeva prikupljale na tom prostoru koji bi se pokušalo proširivati i odbraniti sve do konačne pobede (prvi srpski i bosansko-hercegovački ustanak);

c) i konačno, partizanski način vođenja oružane borbe, što je podrazumevalo masovne ustanke i intenzivna dejstva na celom prostoru, i mogućnosti prerastanja njenih organizacionih oblika i ratne veštine od nižih stupnjeva ka sve višim i višim, uz stalnu obavezu fleksibilne kombinacije načina primene, zavisno od različitih uslova mesta i vremena i konkretnog odnosa snaga na svakoj etapi oružane borbe.

Prilikom ovog nabrojanja ne navodimo pokret otpora u nekoj od poznatih evropskih varijanti iz vremena drugog svetskog rata, iz prostog razloga što se s njim nije moglo doseći do ciljeva koji su, kako smo videli, značili samostalno oslobođenje od okupatora i socijalističku revoluciju. Nije potrebno ni dokazivati da prve dve navedene teorijske mogućnosti u našim poznatim uslovima nisu ni izdaleka mogle biti realizovane, nego štaviše, njihova početna primena značila bi siguran poraz sa nesagledivim posledicama. Zbog toga, šire i dublje obrazlaganje tih varijanti u svetlu spoznaja kojima raspolazemo ne dolazi u obzir. Međutim, treba naznačiti da stvaranje velikih slobodnih teritorija, do čega je kasnije došlo, samo delimično podseća na varijantu ustaničkih vojski, ali nije s njom identično.

Ne razrađujući šire za ovu priliku strategijski aspekt ratne veštine partizanskog oblika oružane borbe, celina slike zahteva da se naznače njene opredeljujuće crte, kao što su:

a) strategijsko težište oružane borbe od početka je zamišljeno na vangradskim područjima, a čiji je osnovni smisao bio da se manevrom kroz prostor i vreme i u osloncu na ljudske i materijalne resurse sela, uz učešće i podršku radničke klase i inteligencije iz gradova, dugotrajno bori za promenu odnosa snaga u vlastitu korist;

b) operativna prostorija za izvođenje borbenih i svih drugih dejstava bila je teritorija cele Jugoslavije, što je Tito na vreme proklamovao, a što je značilo razvlačiti i prikovati protivnika na što šire geografske prostore i time ga u što većoj meri ograničiti

u pogledu strategijskog grupisanja i manevra. To je bilo u skladu sa težnjom za vlastitom masovnošću i mogućnošću mobilisanja sve novih i novih snaga;

c) izbegavanje krutih frontova i mrtvih blokada u oružanoj borbi, a umesto toga primena principa što šireg i smelijeg manevra, što veće ofanzivnosti i inicijative i što smelije primene iznenađenja, naturajući protivniku sudare koji će po mestu, vremenu, obimu i načinu dejstva njemu što manje, a nama što više odgovarati;

d) neodvojivo vezano sa navedenim je i problem oružja, koji se po Titovom konceptu morao rešavati otimanjem od neprijatelja. Orijentacija u pogledu oružja je bila isto toliko radikalna koliko i ukupni naši ciljevi i taj problem se morao razrešavati kao sastavni deo naše ratne veštine, ne samo u ustaničkoj fazi razvoja, već i gotovo tokom celog rata. Ustaničke improvizacije sa primitivnim oružjem i elementarnim sredstvima govore o svim navedenim karakteristikama.

Tipičnu vojnu organizaciju ustanka čine partizanski odredi i brigade. Koliko god je bila kreativna i fascinantna ideja o partizanskom načinu ratovanja, toliko je u oblasti organizacije oružanih snaga vredna ideja o vojnoj strukturi ustaničkih vojnih snaga. Nije istorijski utvrđeno, ali izgleda da se u ovom dvojstvu (odredi, brigade) radi o spoju iskustava, bar što se naziva tiče, iz oktobarske revolucije (partizanski odredi) i španskog građanskog rata (brigade). Partizanskim odredima se počinjalo prvo borbeno uhodavanje u lokalnim i zavičajnim okvirima, čime su se postizali ciljevi masovnosti, razvijanja borbe na svim prostorima itd., a partizanskim brigadama se postizala veća eksteritorijalnost, mogućnost širih manevra i izbegavanja statičkih i defanzivnih borbenih dejstava, pored veće udarne moći i ukupne vojne efikasnosti.

Ostali stepeni vojne nadgradnje ne predstavljaju tipičnu i osnovnu vojnu organizaciju ustanka. Može se tvrditi da je divizijska i korpusna formacija i formacija vojnog područja u regionima i oblastima gde je došlo do njihovog formiranja značila završnicu narodnog ustajanja i da je predstavljala izraz definitivnog opredeljivanja masa za daljnje vođenje dugotrajnog narodnooslobodilačkog rata. Izuzetak od ovoga su samo naše prve tri divizije, čiji je početni borački sastav sa onih prostora gde je došlo do osipanja i oseke ustanaka. Inače, ukupna ostala numeracijska skala naših divizija predstavlja ogledalo u kojem se oštro ocrtava dinamika ustnaka u svim našim krajevima. Brojni redosled naših divizija, koji je povezan i sa vremenom njihovog formiranja, slikovito ukazuje na postojanje

ustaničkog bastiona koji je, u stvari, značio permanentno uvećanje i širenje tzv. Bihaćke republike, čije je stvaranje i postojanje značilo primer organizacijske, političke i oružane stabilnosti ustanka i svih aktivnosti posle njega. Posle naših jedanaest prvih divizija, njima se pridružuju, sa okolnih ali širih prostora, slovenačke, primorsko-goranske, slavonske, sremske itd. Radi ilustracije ovog merila, navodimo da, na primer, 9. divizija, do čijeg je rasformiranja ubrzo došlo, nije bila odraz završenog ustanka u Dalmaciji, već su to odrazile tek 19, 20, 26. i ponovno formirana 9. divizija, da je to u istočnoj Bosni 17. i još kasnije 38. divizija, a u Hercegovini tek 29. divizija, bez obzira što su mnogo ranije formirane njihove 6. proletarska i 10. brigada, itd.

Formiranje prvih divizija označeno je stvaranje NOVJ, kao višeg stepena vojne organizacije, podešene i namenjene za vođenje dugotrajnog oslobodilačkog rata. Do toga je vremenski došlo veoma rano — pre strateškog preokreta na velikim svetskim frontovima. No, i pored toga, kod nas nije došlo do situacije da vojnu organizaciju vraćamo na prethodni — niži stepen njene organizacijske forme, uprkos velikim iskušenjima do kojih je uskoro došlo (4. i 5. neprijateljska ofanziva).

U svakom slučaju, radi se o novoj potvrdi Titovog nesavitljivog duha i odlučnosti da se političkim i vojnostrategijskim ciljevima primiče korak po korak. Pri tome se ima u vidu da divizija ne znači samo objedinjeno komandovanje sa nekoliko brigada, već nužno podrazumeva krupnija borbena dejstva slična malim operacijama u kojima planski i istovremeno učestvuju sve njene snage, da ta formacija znači odvajanje od matične teritorije i predstavlja operativni i eksteritorijalni tip organizacije, da je u njoj na drugi način rešeno pitanje zbrinjavanja ranjenika (divizijska bolnica) i snabdevanje prehrambenim i drugim potrebama i, konačno, da nije mogla u slučaju potrebe lako primeniti taktiku »iščezavanja«. Bilo kako bilo, ovo se pitanje uzgredno pojavilo, dok je centralna misao ovog konteksta osnovna vojna struktura ustaničke faze našeg NOR-a, koju, kako rekosmo, vidimo u licu partizanskog odreda i partizanske udarne i proletarske brigade, dok divizijska i korpusna formacija znači izlazak iz ustaničke faze NOR-a.

4. Naš koncept sudbonosno karakteriše istovremena i najtešnje povezana sa oružanom borbom izgradnja novog, revolucionarnog društvenog organizma. Praksom je dokazana istina da bez oružane borbe ne bi moglo doći do rušenja starog poretka i izgradnje osnova novog društvenog sistema, ali je isto toliko nepobitna činjenica da bez oslonca na društvenu organizaciju ustanka i NOR-a u celini ne

bi moglo doći do onoliko široke, snažne i efikasne oružane borbe, niti do izgradnje oružanih snaga kakve su bile naše. Organizacija širokog narodnog fronta, kao opštenarodnog pokreta i unutar njega društvenih organizacija omladine, žena, pored Komunističke partije Jugoslavije kao glavne idejne i rukovodeće snage ustanka, čini onaj neophodni preduslov, bez čega nije ni moglo doći do ustanka, a pogotovo je bilo nemoguće njegovo usmeravanje i daljnji razvitak. Stvaranje već u prvim danima institucija, kao što su narodno sudstvo, školstvo, zdravstvo i mnoštvo društvenih službi i samoupravnih aktivnosti zasnovanih na solidarnosti i samopomoći i na direktnoj narodnoj inicijativi i stvaralaštvu svedoče o dubini naše revolucije i o izvorima našeg sadašnjeg društveno-političkog sistema — socijalističkog samoupravljanja. O bližim karakteristikama i originalnim specifičnostima ove oblasti našeg ustaničkog organizovanja u ovom kontekstu nije potrebno, pa ni moguće, šire pisati, s obzirom na to da su nam vojni problemi u prvom planu, ali to ne znači da se bez ove sfere u punom smislu može razumeti i vojna, ili danas odbrambena. Međutim, to je tema za druge profile autora i za nešto drukčije pristupe.